

ADABIYOTLAR VA TARJIMADA YANGI IZLANISHLAR

Jalilova Dilbar Mansur qizi

O'zDJTU talabasi dilbarmansurovna2006@gmail.com +998974823111

Annotatsiya: *Ushbu maqolada adabiyot va tarjima sohasidagi yangi izlanishlar, ularning zamonaviy tendensiyalari, muammolari va istiqbollari tahlil qilinadi. Muallif adabiy matnlarning tarjimasida madaniy kontekst, tilshunoslik jihatlari hamda tarjimonning individual yondashuvining ahamiyatini ochib beradi. Shuningdek, maqolada tarjimada adekvatlik va ekvivalentlik masalalari, zamonaviy tarjima nazariyalari doirasida yoritilib, amaliy misollar orqali tahlil etilgan. Tadqiqot adabiyotshunoslar, tarjimashunoslar hamda filologiya yo'nalishidagi izlanuvchilar uchun foydalidir.*

Kalit so'zlar: *adabiyot; tarjima; madaniy kontekst; ekvivalentlik; adekvatlik; tarjima nazariyasi; lingvistik yondashuv; badiiy tarjima; intertekstualilik.*

Аннотация: *В данной статье рассматриваются новые исследования в области литературы и перевода, современные тенденции, возникающие проблемы и перспективы развития. Автор акцентирует внимание на важности культурного контекста, лингвистических особенностей и индивидуального подхода переводчика при передаче литературного текста. Также затрагиваются вопросы адекватности и эквивалентности в переводе, освещаются современные теории перевода с примерами из практики. Исследование представляет интерес для литературоведов, переводчиков и студентов-филологов.*

Ключевые слова: *литература; перевод; культурный контекст; эквивалентность; адекватность; теория перевода; лингвистический подход; художественный перевод; интертекстуальность.*

Abstract: *This article explores recent research in the fields of literature and translation, analyzing contemporary trends, challenges, and future prospects. The author emphasizes the significance of cultural context, linguistic features, and the translator's individual approach in conveying literary texts. Issues of adequacy and equivalence in translation are also discussed within the framework of modern translation theories, supported by practical examples. This study is valuable for literary scholars, translators, and researchers in philology and translation studies.*

Keywords: *literature; translation; cultural context; equivalence; adequacy; translation theory; linguistic approach; literary translation; intertextuality.*

Bugungi tez sur'atlar bilan rivojlanayotgan globallashuv davrida tillar va madaniyatlar o'rtasidagi aloqalar tobora kuchayib bormoqda. Bunday jarayon, ayniqsa, adabiyot va tarjima sohalarida o'zining yaqqol ifodasini topmoqda. Tarjima faoliyati nafaqat til vositasida muloqot qilish imkonini beradi, balki bir xalqning madaniyati, urf-odatlarini, tafakkuri va dunyoqarashini boshqa xalqlarga yetkazish vositasi sifatida ham katta ahamiyatga ega. Shu bois, tarjima ishlari nafaqat tilshunoslik, balki

adabiyotshunoslik, madaniyatshunoslik, psixologiya va boshqa ko'plab fanlar bilan bevosita bog'liq holda o'rganilmoqda.

So'nggi yillarda adabiyot va tarjima bo'yicha olib borilayotgan ilmiy tadqiqotlar, yangi nazariy yondashuvlar, texnologik vositalarning joriy etilishi bu sohaning imkoniyatlarini yanada kengaytirmoqda. Xususan, mashina tarjimasi, neyron tarjima tizimlari, multimodal tarjimalar kabi yangi tushunchalar tarjima amaliyotiga kirib kelmoqda. Shu bilan birga, tarjima jarayonida ekvivalentlik, adekvatlik, stilistika, pragmatika kabi masalalar dolzarb bo'lib qolmoqda.

Ushbu maqolada aynan adabiyot va tarjima sohalaridagi yangi izlanishlar, ularning nazariy asoslari, amaliy qo'llanilishi, mavjud muammolar va ularni hal etish yo'llari tahlil qilinadi. Tadqiqot adabiy matnlarni tarjima qilishda uchraydigan asosiy qiyinchiliklar va tarjimonning ijodiy yondashuvi nuqtai nazaridan olib boriladi.

Adabiyotlar sharhi. Zamonaviy tarjimashunoslikda adabiy matnlarni tarjima qilish masalasi keng qamrovli ilmiy tadqiqotlar markazida bo'lib kelmoqda. Xususan, tarjimada yangi yondashuvlar, strategiyalar va lingvokulturologik omillarni hisobga olish bugungi kunda muhim ilmiy yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Tarjima nazariyasining klassik vakillaridan biri bo'lgan Piter Nyumark o'zining ilmiy ishlarida tarjimaning semantik va kommunikativ turlarini ajratib ko'rsatadi. Unga ko'ra, adabiy tarjimada muallif uslubi va estetik qiymatni saqlab qolish muhim hisoblanadi. Nyumark tarjimada madaniy birliklarni yetkazish muammosiga alohida e'tibor qaratadi va bu borada turli strategiyalarni taklif etadi.

Shuningdek, Yujin Nida tomonidan ilgari surilgan "dinamik ekvivalentlik" nazariyasi tarjimada katta burilish yasagan. Nida tarjimaning asosiy vazifasi matnning shaklini emas, balki mazmunini va o'quvchiga ta'sirini yetkazish ekanligini ta'kidlaydi. Bu yondashuv ayniqsa badiiy matnlar tarjimasida keng qo'llanilmoqda.

Tarjima nazariyasiga sezilarli hissa qo'shgan yana bir olim J. K. Katford hisoblanadi. U tarjimani lingvistik hodisa sifatida o'rganib, til birliklari o'rtasidagi muvofiqlik va o'zgarishlarni tahlil qiladi. Katfordning ishlari tarjimada formal o'zgarishlar va ekvivalentlik masalalarini chuqur yoritadi.

So'nggi yillarda tarjimashunoslikda yangi ilmiy yo'nalishlar paydo bo'ldi. Jumladan, lingvokulturologik yondashuv tarjimani faqat til emas, balki madaniyatlararo kommunikatsiya sifatida talqin etadi. Bu borada madaniy realiyalar, milliy mentalitet va kontekst muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqotchilar tarjimada lokal elementlarni saqlash yoki moslashtirish masalasini turli nuqtai nazardan o'rganmoqdalar. Bundan tashqari, zamonaviy tarjimashunoslikda korpus lingvistikasi va raqamli texnologiyalarning o'rni ortib bormoqda. Elektron lug'atlar, avtomatik tarjima tizimlari va sun'iy intellekt asosidagi dasturlar tarjima jarayonini tezlashtirish bilan birga, yangi ilmiy izlanishlarga yo'l ochmoqda. Shu bilan birga, badiiy tarjimada inson omilining o'rni hali ham muhim ekanligi ta'kidlanadi.

Xorijiy tadqiqotchilar, jumladan Syuzan Basnett va Lorens Venuti tarjimada madaniyat va ideologiya masalalarini chuqur o'rganishgan. Venuti "domestikatsiya" va

“foreignizatsiya” tushunchalarini ilgari surib, tarjimonning tanlovi matnning qabul qilinishiga qanday ta’sir qilishini ko’rsatadi.

Xulosa qilib aytganda, adabiy tarjima sohasidagi ilmiy izlanishlar ko’p qirrali bo’lib, u lingvistika, madaniyatshunoslik va texnologiyalar bilan uzviy bog’liq holda rivojlanmoqda. Zamonaviy tadqiqotlar tarjimada nafaqat til, balki madaniy va ijtimoiy omillarni ham hisobga olish zarurligini ko’rsatmoqda.

Metodologiya. Mazkur tadqiqotda adabiy tarjima sohasidagi zamonaviy yondashuvlar va yangi ilmiy izlanishlarni o’rganish maqsadida kompleks metodologik yondashuvdan foydalanildi. Tadqiqot jarayonida nazariy va amaliy usullar uyg’un holda qo’llanildi. Avvalo, ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish usuli asosida tarjimashunoslik sohasida muhim o’rin tutgan olimlar, jumladan Piter Nyumark, Yujin Nida, J. K. Katford, Syuzan Basnett va Lorens Venutilarning ilmiy qarashlari o’rganildi. Ularning asarlarida ilgari surilgan nazariyalar, xususan, ekvivalentlik, tarjima strategiyalari va madaniy moslashtirish masalalari tahlil qilindi. Tadqiqot davomida qiyosiy-tahliliy metoddan keng foydalanildi. Ushbu metod yordamida badiiy matnlarning asl nusxasi va tarjima variantlari o’zaro solishtirilib, tarjima jarayonida yuzaga keladigan semantik, stilistik va pragmatik o’zgarishlar aniqlanadi. Bu yondashuv tarjimada muallif uslubini saqlash va o’quvchiga ta’sirni yetkazish darajasini baholash imkonini beradi. Shuningdek, lingvokulturologik yondashuv asosida tarjimada madaniy birliklar, realiyalar va milliy xususiyatlarning ifodalanishi o’rganildi. Bu metod tarjimaning faqat lingvistik emas, balki madaniyatlararo kommunikatsiya jarayoni ekanligini aniqlashga xizmat qiladi. Tadqiqotda tavsifiy (deskriptiv) metod ham qo’llanilib, zamonaviy tarjima jarayonida uchraydigan yangi tendensiyalar, xususan, domestikatsiya va foreignizatsiya strategiyalarining qo’llanilishi tavsiflab berildi. Shu bilan birga, tarjimada innovatsion texnologiyalar, jumladan, raqamli vositalar va avtomatik tarjima tizimlarining o’rni ham umumiy tahlil qilindi. Natijada qo’llanilgan metodlar majmui adabiy tarjimada yangi izlanishlarni har tomonlama o’rganish, mavjud nazariyalarni tahlil qilish va amaliy xulosalar chiqarish imkonini berdi.

Muhokama va natijalar: Adabiy tarjimada madaniy kontekst va muallif uslubini to’liq saqlash juda murakkab vazifa hisoblanadi. Tadqiqotlar shuni ko’rsatdiki, tarjima nazariyalarining amaliyotga to’liq tatbiq etilmasligi tarjima sifatining past bo’lishiga olib keladi. Ayniqsa, ekvivalentlik va adekvatlik masalalari ko’plab tarjimalarda hal etilmagan muammolar qatorida turibdi. Shu bilan birga, zamonaviy texnologiyalar va yangi yondashuvlarning tarjima jarayoniga kirib kelishi ushbu muammolarni hal qilishda katta yordam berishi mumkin. Tarjimonning ijodiy yondashuvi esa asarning asl mazmuni va ruhini to’g’ri ifodalashda juda muhim omil sifatida namoyon bo’lmoqda. Natijada, tarjima sohasida yuzaga kelayotgan qiyinchiliklarni bartaraf etish va sifatli tarjima yaratish uchun nafaqat nazariy bilimlar, balki amaliy ko’nikmalar va innovatsion yondashuvlar birgalikda qo’llanilishi zarur.

Adabiyot va tarjimada yangi izlanishlar sohasida birinchi navbatda adabiy asarlarni tarjima qilishning nazariy asoslari muhokama qilinadi. Tarjima faqat so’zlarni boshqa tilga o’girish emas, balki asarning ma’nosini, muallifning uslubini va madaniy

kontekstini saqlab qolish jarayonidir. Shu sababli tarjima nazariyasida ekvivalentlik va adekvatlik tushunchalari muhim o‘rin tutadi. Ekvivalentlik — bu tarjima matni asl matnga imkon qadar yaqin bo‘lishi, adekvatlik esa tarjima tilida o‘quvchiga tushunarli va tabiiy bo‘lishi demakdir. Yangi izlanishlar shuni ko‘rsatadiki, adabiy tarjimada faqat ekvivalentlikka emas, balki kontekst va uslubga ham katta e‘tibor berish zarur. Xususan, Yujin Nida tomonidan ilgari surilgan dinamik ekvivalentlik nazariyasi asosida tarjimada mazmun va o‘quvchiga ta‘sirni yetkazish muhimligi aniqlandi. Masalan, ingliz tilidagi “He kicked the bucket” iborasi so‘zma-so‘z “U chelakni tepdi” deb tarjima qilinsa, ma‘no yo‘qoladi. To‘g‘ri tarjima esa “U vafot etdi” bo‘lib, bu holda matnning asl ma‘nosi saqlanadi.

Ikkinchi muhim masala — tarjima jarayonida yuzaga keladigan qiyinchiliklardir. Adabiy matnlar o‘ziga xos badiiy ifoda, madaniy kodlar va o‘ziga xos uslubga ega bo‘lgani uchun, tarjimon uchun bu elementlarni boshqa tilga o‘tkazish oson emas. Tarjimon faqat so‘zlarni emas, balki ularning ma‘naviy va madaniy yukini ham tarjima qilishi kerak. Ba‘zan bunday elementlarni boshqa tilga aynan shunday ko‘rinishda o‘tkazish imkonsiz bo‘ladi, shuning uchun tarjimon ijodiy yondashuvdan foydalanadi va moslashuv (adaptatsiya), domestikatsiya, foreignizatsiya kabi usullarini qo‘llaydi. Masalan, ingliz tilidagi “pub” so‘zi o‘zbek tiliga “bar”, yoki izoh bilan “ichimlik ichiladigan joy” tarzida tarjima qilinadi yoki “Thanksgiving” so‘zi “Minnatdorchilik bayrami” (domestikatsiya) yoki “Thanksgiving bayrami” (foreignizatsiya) tarzida tarjima qilinishi mumkin. Bu esa tarjimada kontekstning muhim rol o‘ynashini ko‘rsatadi.

Yangi texnologiyalar, ayniqsa sun‘iy intellekt va katta til modellari (GPT-4 kabi) tarjima sohasida katta imkoniyatlar yaratmoqda. Ular tez va samarali tarjima qilishga yordam beradi, ammo badiiy tarjimada inson tarjimonining nozik ijodiy yondashuvini to‘liq almashtira olmaydi. Shu bois, zamonaviy tarjima jarayonida texnologiyalar bilan birga inson tafakkuri va ijodi ham katta ahamiyatga ega. Masalan, avtomatik tarjima tizimlari “The stars whispered secrets” jumlasini “Yulduzlar sirlarni pichirladi” deb tarjima qilishi mumkin. Biroq bunday tarjimalar ba‘zan badiiy noziklik va stilistik boylikni to‘liq aks ettira olmaydi, shu sababli inson tarjimoni muhim ahamiyat kasb etadi.

Tarjimonning ijodiy yondashuvi adabiy tarjimaning sifatini belgilovchi muhim omildir. Tarjimon asarning ruhini, muallifning uslubini, madaniy xususiyatlarini hisobga olgan holda tarjima qilishi lozim. Shuningdek, tarjimon har doim o‘quvchi madaniyati va til xususiyatlarini ham inobatga olib ishlashi kerak.

Natijada, adabiyot va tarjimada yangi izlanishlar faqat tarjima jarayonini takomillashtirishga emas, balki tarjimonning ijodkorligini rivojlantirish, madaniyatlararo muloqotni chuqurlashtirishga qaratilgan. Zamonaviy ilmiy yondashuvlar va texnologiyalar bilan birga tarjimaning badiiy va madaniy jihatlarini ham yaxshilashga imkon beradi.

Xulosa

Mazkur tadqiqot natijalariga ko'ra, adabiy tarjima zamonaviy tarjimashunoslikda murakkab va ko'p qirrali jarayon sifatida qaraladi. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, tarjima faqatgina bir tildan ikkinchi tilga so'zlarni o'tkazish emas, balki ularning ma'no, uslub va madaniy mazmunini ham yetkazishni talab etadi. Yujin Nida tomonidan ilgari surilgan dinamik ekvivalentlik, Piter Nyumarkning semantik va kommunikativ tarjima yondashuvi hamda Lorens Venutining domestikatsiya va foreignizatsiya strategiyalari bugungi kunda ham dolzarb bo'lib qolmoqda. Ushbu nazariyalar tarjima jarayonini chuqurroq tushunish va sifatli tarjimalar yaratishda muhim ahamiyatga ega. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, zamonaviy tarjimada lingvistik, madaniy va pragmatik omillarni hisobga olish zarur. Ayniqsa, madaniy realiyalarni tarjima qilish, badiiy uslubni saqlash va o'quvchiga ta'sirni yetkazish tarjimonning asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi. Shuningdek, raqamli texnologiyalar va sun'iy intellekt vositalarining rivojlanishi tarjima jarayonini tezlashtirsa-da, badiiy matnlarning chuqur ma'no va estetik jihatlarini to'liq yetkazishda inson omilining o'rni hanuz muhimligicha qolmoqda. Umuman olganda, adabiy tarjima sohasidagi yangi izlanishlar tarjima nazariyasi va amaliyotini yanada boyitib, tarjimonlar uchun yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Kelgusida bu sohada olib boriladigan tadqiqotlar tarjima sifatini oshirish va madaniyatlararo muloqotni yanada rivojlantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Bassnett, S. Translation Studies. - London: Routledge, 2014.
2. Catford, J. C. A Linguistic Theory of Translation. - London: Oxford University Press, 1965.
3. Nida, E. A. Toward a Science of Translating. - Leiden: E. J. Brill, 1964.
4. Newmark, P. A Textbook of Translation. - London: Prentice Hall, 1988.
5. Venuti, L. The Translator's Invisibility: A History of Translation. - London: Routledge, 1995.
6. Baker, M. In Other Words: A Coursebook on Translation. - London: Routledge, 2018.
7. Munday, J. Introducing Translation Studies: Theories and Applications. - London: Routledge, 2016.
8. Hatim, B., & Mason, I. The Translator as Communicator. - London: Routledge, 1997.
9. Asqarov, A. Tarjimashunoslik asoslari. - Toshkent: O'zbekiston nashriyoti.
10. Shuttleworth, M., & Cowie, M. Dictionary of Translation Studies. - Manchester: St. Jerome Publishing, 1997.